

weliswaar een opvallende politionele restauratie van de zedelijke orde tijdens de jaren 1950, maar die bood slechts uitstel. De idee dat homoseksuele mannen de jeugd dreigden te verleiden, verloor internationaal alle geloofwaardigheid met het Nederlandse Spijerrapport. Ensluidend besluiten de auteurs dan ook dat de wetenschap daarmee een golf van homofobie ontzenuwde en de basis legde voor het welvaartsmodel waarin seksuele minderheden en identiteitspolitiek de weg van decriminalisering naar privaatrechtelijke insluiting aflegden.

Het alomtegenwoordige verband tussen de ontwikkeling van het Scandinavische welvaartsmodel en de decriminalisering van gelijkgeslachtelijke seks doet de outsider weliswaar een tikje vreemd aan. Hoe die identificatie, wellicht nog het meest uitgesproken in Martin Halsos' stuk over Noorwegen, wezenlijk verschilt van de ontwikkeling in andere West-Europese landen is immers niet geheel duidelijk. Ook de gespannen verhouding tussen het enorme gewicht dat wordt toegekend aan (wetenschappelijke) discursief gevormde identiteiten en de invloed van structurele veranderingen op een maatschappelijke herformulering van de homoseksualiteit, blijkt weinig duidelijk. Maar daarover zijn de auteurs weliswaar behoedzaam en niet overambitueus in hun uitspraken. De bundel mag dan geen theoretische innovaties introduceren, de auteurs komen wel over de brug met een veelomvattend en goed geschreven naslagwerk dat iedereen met belangstelling voor het snijpunt tussen strafwet en *queer history* zal interesseren. Met een beetje geluk vormt het ook de aanzet tot gelijksoortige projecten over andere regio's waarin nationale grenzen plaats maken voor een meer geïntegreerd perspectief. Een focus op de uitwisselingen tussen België, Nederland en hun West-Europese context, bijvoorbeeld, zou erg kunnen bijdragen tot de historiografische debatten over seksuele 'moderniteit'.

Wannes Dupont

Universiteit Antwerpen, Centrum voor Stadsgechiedenis

Salvador Bloemgarten, *Hartog de Hartog Lémon, 1755-1823. Joodse revolutionair in Franse Tijd* (Amsterdam: Aksant, 2007) 498 p. ISBN 978-90-5260-244-8.

Bart Wallet, *Nieuwe Nederlanders. De integratie van de joden in Nederland 1814-1851* (Amsterdam: Bert Bakker, 2007) 323 p. ISBN 978-90-351-3130-9.

Het gebeurt niet vaak dat in korte tijd twee boeken op het terrein van de Nederlands-joodse geschiedenis verschijnen die beiden een belangrijke leemte vullen, maar bij deze studies is dat zeker het geval.

Aan de hand van het levensverhaal van Hartog de Hartog Lémon, een verlichte joodse armendokter, patriot, en parlementariër, beschrijft Bloemgarten de strijd van een kleine groep Nederlandse joden voor gelijkberechtiging en positieverbetering tijdens de Bataafse en Franse tijd. Eigenlijk streden Lémon en de medeleden van de joodse patriottenclub Felix Libertate (waar overigens ook niet-joden lid van waren) een strijd op twee fronten. Bij de bestuurders van de Bataafse republiek drongen zij aan op de volledige emancipatie, van de conservatieve bestuurders van de joodse gemeente in Amsterdam eisten ze democratisering van het bestuur, een bescheiden modernisering van de liturgie en verlaging van de kerkelijke belastingen. Op het eerste front behaalden ze succes: in 1796 besloot de Nationale Vergadering tot de gelijkberechti-

ging van joden in de Bataafse Republiek. Van leden van een vreemde, 'Joodsche Natie' werden joden nu Nederlandse staatsburgers. De overwinning op het tweede front was aanvankelijk minder evident. Het protest tegen de parnassim leidde tot de oprichting van een nieuwe gemeente (Adath Jeschurun, in de volksmond Naje Kille), die uiteindelijk door Lodewijk Napoleon gedwongen werd zich weer bij de bestaande gemeente (de Alte Kille) te voegen, als onderdeel van het in 1808 opgerichte Opperconsistorie. Dit Opperconsistorie, gevormd naar Frans, gecentraliseerd model, maakte een eind aan de bestuurlijke autonomie van de joodse gemeentes en vormde het doorgeefluik tussen gemeentes en overheid.

De geschiedenis van de joodse gelijkberechtiging ten tijde van de Bataafse Republiek en de Franse tijd zijn vaker onderwerp van studie geweest (Wallet geeft op pagina 81-82 van zijn boek een mooie analyse van deze historiografie) maar nog niet eerder werd deze geschiedenis op basis van zulk uitgebreid archiefonderzoek in binnen- en buitenland gebaseerd. Dit bronnenonderzoek levert details op die niet alleen het leven van Lémon tot leven wekt, maar ook dat van vele andere joodse Nederlanders. Om een paar voorbeelden te geven: Bloemgarten geeft Lémon, die in het openbare leven een prominente rol speelde in zowel Felix Libertate, de Naje Kille, de Nationale Vergadering als het Opperconsistorie en in al die organisaties vurige pleidooien hield voor de verbetering van de maatschappelijke positie van joden, op een aangename manier menselijke trekken door hem te omschrijven als een man met 'een uitgesproken neiging tot dramatisering' (p. 382). Hoe het was gesteld met de assimilatie van de gemiddelde Nederlandse jood, blijkt uit een prachtig citaat uit een brief van een joodse schoolmeester uit Appingedam, geschreven in 1810. 'Mijne Heeren, Vaaders van onse Isralitische gemeente ik vinde mijn verpligt om ulieden an te spreken wegens dat hier in Appikendan in omloop zij: 6 of agt weeskinderen; die op straten loopen en hebben keenerlij leer: het wor zy niet gleert niet het globen in het Joodsche of hollandsche taal schrijffen of leessen.' (p. 277). Taal zou nog lange tijd een belangrijk 'speerpunt' blijven van het integratiebeleid.

Het boek is prettig geschreven, heeft oog voor de *petite histoire* en verliest daarbij de grote lijn (bijna) niet uit het oog. Op een knappe manier verweeft Bloemgarten het levensverhaal van Lémon en de geschiedenis van de Nederlandse joden in deze woelige periode met het grote verhaal van verlichtingsideeën, patriottentijd en Franse overheersing. Hij plaatst dit alles in een internationale context van revolutionaire en contrarevolutionaire bewegingen.

Het relaas van Bart Wallet begint waar het bestuurlijke leven van Lémon eindigde: bij de opheffing van het Opperconsistorie in 1813. Na de beëindiging van de Franse inlijving werd in het Koninkrijk Holland een nieuw, overkoepelend joods bestuursorgaan opgericht: de Hoofdcommissie tot zaken der Israëliten, die in de periode van 1814 tot 1870 het 'integratiebeleid' ten aanzien van de joodse gemeenschap verder zou gaan ontwikkelen en uitvoeren. Het bestuur van de Hoofdcommissie werd gevormd door leden van de nieuwe, verlichte elite, ooit bestuurders van de Naje Kille en van de oude bestuurselite die overigens al snel min of meer in elkaar opgingen. Dat die elite gevormd werd door een beperkt aantal vooraanstaande Asjkenazische en Sefardische families, die sterk aan elkaar geparenteerd waren, laat Wallet mooi zien. Ook de vele dubbelfuncties die de bestuurders hadden, in zowel het 'kerkelijke' bestuur als het wereldlijke, politieke bestuur legt hij bloot. Deze Hoofdcommissie stond onder verantwoordelijkheid van de Minister van Erediensten en adviseerde deze, gevraagd en ongevraagd, over de positie van de joodse gemeenschap in Nederland. Op basis van

deze adviezen nam de koning een besluit, waarna de uitvoering ervan door de Hoofdcommissie ter hand werd genomen.

Het beleid van de Hoofdcommissie stond vooral in het teken van centralisatie en nationalisering. Wallet kiest bewust voor deze laatste term en niet voor de term assimilatie, die in de joodse historiografie meer gebruikelijk is. Hij wil daarmee zijn onderzoek naar de sociaal-culturele emancipatie en integratie van joden expliciet plaatsen in het bredere kader van de nationale eenwording die in het nieuwe koninkrijk zo werd nagestreefd. Deze nationalisering kwam onder andere tot uiting in de taalpolitiek: het Nederlands moest het Jiddisch, tot dan toe de omgangstaal van de meeste Nederlandse joden, gaan vervangen. Hiermee moest begonnen worden op de joodse scholen, die voortaan door een centraal geleid systeem van schoolcommissies, onder leiding van een landelijke schoolinspecteur, op kwaliteit gecontroleerd zouden worden. Al deze maatregelen waren er uiteraard op gericht de ‘nieuwe Nederlanders’ zich zo snel mogelijk aan te laten passen aan de Nederlandse maatschappij.

Het bestuur van de Hoofdcommissie volgde bij de uitvoering van het beleid een koers van ‘geleidelijkheid’ en ‘Hollandse middelmaat’ zoals Wallet het noemt. De Hoofdcommissie moest rekening houden met de bestaande tegenstellingen binnen de joodse gemeenschap (onder andere tussen de verlichte hervormers en conservatief orthodoxe rabbijnen) maar ook met de reacties in de maatschappij, die in het boek uitgebreid aan de orde komen. Hier ligt de grote kracht van het boek: Wallet gebruikt de bronnen van de Hoofdcommissie om na te gaan hoe de emancipatie er in de eerste helft van de negentiende eeuw in de praktijk uitzag, en hoe daarop werd gereageerd door de niet-joodse bevolking en door de lokale en nationale overheid. Omdat joodse weekbladen in deze periode ontbraken vormen de archieven van de Hoofdcommissie voor dit onderzoek een unieke, seriële bron die hiervoor nog niet eerder zo uitputtend gebruikt is.

Zijn onderzoek levert een gevarieerd beeld op van de emancipatie: zo werd in Den Haag in officiële stukken van de gemeente nog lang vast gehouden aan de term ‘Joodse Natie’ en bleef ook de aparte ‘Jodeneed’ bestaan. Tegelijkertijd waren joden overigens goed vertegenwoordigd in de Haagse gemeenteraad. Toen een Rotterdamse kroeg zijn prijzen voor joden ging verdubbelen, protesteerden vooraanstaande joden bij de burgemeester die direct ingreep. De kroeg moest voortaan alle ‘fatsoenlijke Israëlieten’ toelaten en dit in een advertentie in de *Rotterdamsche Courant* bekendmaken. In Deventer kon een kastelein evenwel rustig doorgaan met het weigeren van joodse klanten, zonder dat er door de lokale of nationale overheid werd ingegrepen. Talrijk waren de klachten die bij de Hoofdcommissie binnen kwamen over het weren van joden uit officiële functies en evenzo talrijk waren de weigeringen van de nationale overheid om op dit punt daadwerkelijk in te grijpen. Ook bij de verdeling van overheidsgeld bleek het Israëlitisch Kerkgenootschap een derderangsplaats in te nemen: achter de Nederlands Hervormde Kerk en de dissenters en katholieken. Dat dit verstrekken gevolgen had voor de effectiviteit van de uitvoering van het integratiebeleid lijkt geen twijfel.

Wallet neemt op basis van zijn bevindingen een duidelijke plaats in binnen het historiografische debat over de sociaal-culturele emancipatie van joden in Nederland. Het proces was volgens hem langdurig. Dit moet enerzijds verklaard worden uit de culturele en economische achterstand van de joodse gemeenschap, maar anderzijds ook uit het gebrek aan medewerking van de overheid om het publieke domein volledig open te zetten voor joden. Dit gebrek moet op zijn beurt – zeker op lokaal niveau – onder meer aan de anti-joodse houding van bevolking en bestuur geweten worden. Dit

gefragmenteerde, maar daarmee ook genuanceerde beeld van de Nederlands-joodse emancipatie vult Wallet aan met een goede, internationale vergelijking van de Hoofdcommissie met vergelijkbare organisaties elders in Europa. Het boek zou nog meer aan kracht hebben gewonnen als het ook de periode tot 1870 zou hebben beschreven. In dat jaar kwam eindelijk, na veel touwtrekken, de nieuwe centrale organisatie van joodse gemeentes tot stand. Deze strijd is al voldoende onderzocht, maar de discussies in de toen opkomende joodse pers over centralisatie en nationalisering zouden een mooie aanvulling op het boek hebben gevormd.

Beide hier beschreven boeken zijn bekroond: Bloemgarten heeft de Dr Henriette Boasprijs gekregen, Wallet heeft voor de doctoraalscriptie waarop zijn boek is gebaseerd de Hartog Beemprijs gekregen. Die bekroningen zijn terecht. Beiden hebben gebroken met de traditie om joodse geschiedenis vanuit een beperkt (en vaak voorbegronden) Nederlands-joods perspectief te zien. Ze hebben met hun op uitgebreid archiefonderzoek gebaseerde studies een belangrijke bijdrage geleverd aan de historiografie van de geschiedenis van joden in Nederland.

Karin Hofmeester

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam en Universiteit Antwerpen

Judith Frishman en Hetty Berg (eds.), *Dutch Jewry in a cultural maelstrom, 1880-1940* (Amsterdam: Aksant, 2007) 213 p. ISBN 978-90-5260-268-4

Dutch Jewry in a cultural maelstrom biedt een voor congresproceedings goed aaneensluitend geheel van artikelen, geschreven door zowel gevestigde wetenschappers als jonge onderzoekers. De auteurs, over wie we wel graag een korte biografische notitie hadden gelezen, zijn voornamelijk, maar niet uitsluitend, Nederlandse onderzoekers. De bijdragen zijn uitgebalanceerd tussen het schetsen van een algemeen kader enerzijds en casestudies over mooi bij elkaar gebrachte thema's anderzijds. Bijzonder instructief is het voorwoord waarin J. Frishman en H. Berg de contouren van dit boek schetsen. Vooral in de verantwoording van de bestudeerde periode, 1880-1940, wordt duidelijk hoe dit boek en zijn bijdragen een geheel vormen. De einddatum is vrij gemakkelijk te verklaren. Het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog vormde een breekpunt in de Nederlandse-joodse geschiedenis. De Eerste Wereldoorlog had in het niet bezette Nederland veel minder invloed. Het einde van de negentiende eeuw daarentegen had de industriële revolutie en de uitbreiding van het stemrecht met zich meegebracht en de emancipatie van onder meer arbeiders en vrouwen. Daar gaan meerdere bijdragen in het boek heel duidelijk op in. Het negentiende-eeuwse *fin de siècle* luidde ook het begin in van een 'typisch Nederlands' fenomeen, de 'verzuiling'. Toch geven Frishman en Berg onmiddellijk mee dat er naast bijvoorbeeld de katholieke of de protestantse zuil, niet echt een 'joodse zuil' ontstond. Binnen de nieuwe subculturen zien we dat joden eigenlijk vooral een soort van 'thuishoren' in de stad of het land gaan benadrukken, eerder dan een benadrukken van verschillen of 'anders zijn'. Joden engageren zich in de sociaaldemocratie. Het joodse proletariaat, dat de meerderheid vormde van de joodse bevolking in Nederland, engageerde zich in vakbonden. Vooral de bijdragen over vrouwen en de vak- en vrouwenbeweging tonen hier aan hoe deze engagementen vorm aannamen. Vaak zit hierin de vraag naar assimilatie of het belang van de joodse identiteit(en) al dan niet expliciet verwerkt.